

Тази книга е първата монография в научната литература, която разглежда критично историята, архитектурата и стенописите на **ОХРИДСКАТА „СВЕТА СОФИЯ“**, построена от княз Борис I, като една от седемте съборни църкви, „с които българският владетел опасал като със светилник своята държава“ (Теофилакт Охридски), престоена и украсена със стенописи от цар Самуил.

ХЕРОН ПРЕС ISBN 978-954-580-324-6

АСЕН ЧИЛИНГИРОВ ОХРИДСКАТА СВЕТА СОФИЯ И НЕЙНАТА ДАТИРОВКА

АСЕН ЧИЛИНГИРОВ

ОХРИДСКАТА СВЕТА СОФИЯ И НЕЙНАТА ДАТИРОВКА

ХЕРОН ПРЕС

ОХРИДСКАТА
"СВЕТА СОФИЯ"
И НЕЙНАТА ДАТИРОВКА

Издание на
Херон Прес ООД, BG-1504 София, Оборище 18, България

**ОХРИДСКАТА "СВЕТА СОФИЯ"
И НЕЙНАТА ДАТИРОВКА**

Текст © 2013 Асен Чилингиров
Корица © 2013 Иля Петров
Издание © 2013 Херон Прес ООД

Всички права са запазени.

Всяко разпространяване извън Закона за авторското право и сродните му права, както и размножаване, микрофилмиране и преработка в различни електронни системи не е разрешено от издателството и автора.

ISBN 978-954-580-324-6

АСЕН ЧИЛИНГИРОВ

ОХРИДСКАТА
СВЕТА СОФИЯ
И НЕЙНАТА ДАТИРОВКА

ХЕРОН ПРЕС • СОФИЯ • ММХІІІ

Благославящият Христос
Детайл от композицията Възнесение Господне
Стенопис в светилището на Охридската „Света София“

ПРЕДГОВОР

Настоящата монография е посветена на един забележителен паметник на българското средновековно изкуство – архитектура и живопис. И същевременно един от най-оспорваните в науката. За него е възприето почти повсеместно и безпрекословно становището, че е произведение на византийската столична архитектура на XI век, а стенописната му украса – изпълнена от цариградската художествена школа, като представлява нейното най-забележително достижение, стигнало до нас. И че тя отразява най-точно християнската православна естетика, като отговаря напълно на принципите на православното богословие, изразени също и в патроната на църквата – патроната на Света София, Божествената Мъдрост, установен от Юстиниан Велики, като символ и олицетворение на православното християнство.

Основното изследване на архитектурата и стенописите на църквата, което съставя темата и съдържанието на монографията, ще покаже, че нито едно от тези твърдения на историците на средновековното изкуство не отговаря на действителното положение. Макар и още първите нейни изследователи от края на XIX и началото на XX век да забелязват и отбелязват в изследванията си следите от много отделни етапи на строителството, неотговарящи нито на плана, нито на зидарията у останалите византийски църкви от X и XI век, едва публикуваните само преди едно и половина десетилетие резултати от изследванията на македонския архитект Борис Чипан, завеждал строителните работи при възстановяването на църквата през 1950-те години, позволяват да се добие известна представа за сложната история на църквата – но и за нейната предистория, стигаща до първите векове на християнството. Някои от тези изследвания – сондажи при основите на сградата – са направени още в началото на 1950-те години, но са укрити от сръбските историци и реставратори. Намерени 40 години по-късно и допълнени с други сондажи от арх. Чипан, те показват, че сегашната църква е построена върху основите и отчасти стените на разрушената в първото десетилетие на VI век митрополитска катедрала, а следващата постройка е била изгра-

дена към края на IX век и основно преустроена в последното десетилетие на X век за коронацията на Самуил през 997 г. като патриаршеска катедрала във вид на куполна базилика. А моите изследвания върху строителната субстанция на църквата установяват, че в края на 1030-те години тази църква е била отчасти разрушена, без нейното олтарно пространство, а малко след това наосът и разрушените странични кораби – достроени, но вече без купол и в този вид тя е била превърната в джамия след присъединяването на Македония към Османската империя. При новия строеж на църквата през втората трета на XI век олтарното пространство е било преустроено според изискванията на византийското православно богослужение, а над пастофориите са били изградени параклиси, достъпът до които е бил от галериите над страничните кораби, каквито куполната църква преди това не е имала. В този етап на строежа стенописите в светилището, като неотговарящи на основните принципи на православната иконография, са били покрити с варова мазилка, а на апсидата е изписано ново изображение, съответстващо вече на нормите на православиеото – от същото време са и стенописите в наоса, произведени на посредствени византийски провинциални зографи.

Също както архитектурата на църквата няма нищо общо с архитектурата на византийските църкви от IX–XI век, стигналите до нас стенописи в нейното светилище не отговарят на декоративната система, иконографията, семантиката и стила на православната византийска църковна живопис от следиконаборския период, а следват принципите на раннохристиянското изобразително изкуство, като продължават неговата традиция. В центъра на декоративната система е връзката между небесната и земната църква: в апсидата е изобразено Въплътяването на Словото от Материята – Великата Майка (Потния Тирон) в дохристиянските религии. Върху свода на светилището доминира изображението на Христос, Проявеното Слово Божие – или казано с други думи на езика на гностицизма: Божествената Мъдрост / Света София. Но и съставът на изобразените в светилището църковни учители няма връзка с византийската декоративна система. Сред тях са както считаните само от българската църква за равнопос-

толи св. Кирил и Методий, но и главните светци и основатели на другите християнски църкви, включително арменската, а също и изображения на девет римокатолически папи, някои от които не са канонизирани от византийската църква. Включването им в декоративната система на патриаршеската катедрала е целяло да подчертае връзката на българската автономна патриаршия с останалите автономни християнски църкви и е немислимо да се припише на считания за строител на охридската църква архиепископ Лъв Пафлагонски, бивш хартофилакс (предстоятел) на Цариградската „Света София“. Той не само участва в съборите на Цариградската патриаршия от 1030-те години, на които е обявена анатема срещу арменската църква и се поставя началото на най-големите гонения срещу арменците, но е и един от главните инициатори на произлязлото през 1054 г. окончателно скъсване с Римокатолическата църква – Великия разкол, продължаващ и до ден-днешен.

В този смисъл и патронатът на охридската църква няма връзка с така нареченото православие, представяно от византийската църква в следюстиниановия период. Принципът на Божествената Мъдрост като основа на Христовото учение е заложен още в ранното християнство и е изложен подробно в гностичните християнски текстове, с които науката разполага едва от две десетилетия насам. На него е посветена и първата църква, основана от Константин Велики в столицата му и изградена от неговия наследник Констанций II. Юстиниан обявява този принцип за основен принцип на християнството и възприема патроната на Божествената Мъдрост също за своята църква, построена на мястото и върху основите на първата църква, макар този патронат да не отговаря на правилата на православието, според които патрони на църквите не могат да бъдат принципи, а светци и мъченици или църковни празници. Затова по-късно Цариградската патриаршия заменя патроната на Божествената Мъдрост с имената на специално измислените за тази цел през VIII век „великомъченица София и нейните три дъщери (също великомъченици) Вяра, Надежда и Любов“. А патронатът на Божествената Мъдрост остава по традиция присъщ само за глав-

ните храмове на архиепископията Първа Юстиниана и на нейната продължителка, Българската архиепископия/патриаршия, по цялата територия на нейните влияния, до Киев и Новгород. А руските старообрядци ще го зачитат до края на късното средновековие – както ще зачитат и наследения от своите български покръстителни „еретически“ знак за благословия с двата средни пръста на дясната ръка, който откриваме при всички изображения в светилището на Охридската „Света София“. Изразител на принципа за Божествената Мъдрост като основа на християнството в Българската държава е княз Борис I, на когото нашият народ е дал просвището Покръстител и който по думите на архиепископ Теофилакт Охридски „опасал своята държава като със светилник със седем храма“. Подобно на „*седемте стълба на Мъдростта*“ от Соломоновата притча.

А сред тези седем храма, посветени на Божествената Мъдрост, са Охридската, Софийската и Несебърската „Света София“, построени по сходен план и от подобен архитектурен тип. Както още цяла поредица други по-малки и по-големи църкви по земята на българите от Черно море до Охрид и от Дунава до Бялото и до Синьото море, на повечето от които са останали до наши дни само основите.

* * *

Текстът на второто издание следва текста на първото без промени и само с актуализация на бележките, като повечето от чернорелите илюстрации са подменени с цветни, чието отпечатване преди пет години щеше да повиши прекомерно цената на книгата.

Берлин, 11 IX 2013